

ОГЛЯД БУДІВЕЛЬ І СПОРУД, ЯКІ ЗАЗНАЛИ АРТИЛЕРІЙСЬКИХ ОБСТРІЛІВ ТА БОМБАРДУВАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Пілюков Ю. О., Юсупов В. В., Банах С. В.

ВСТУП

Війни та збройні конфлікти є глобальною проблемою сучасного світу, в ході яких зухвало порушуються норми міжнародного гуманітарного права населення, що опинилось на окупованих територіях, порушуються законні права і свободи людини. Під час війни гине велика кількість не лише військовослужбовців, але й мирних громадян, серед яких стрімко зростає чисельність біженців, суттєво посилюється соціальна напруга у суспільстві.

Гуманітарні питання, які виникають під час війни, стосуються гуманних правил її ведення, поліпшення поводження із полоненими, нормального ставлення до військовослужбовців, які отримали поранення або захворіли; захисту цивільного населення. Такий порядок на міжнародному рівні був прийнятий після завершення II-ї світової війни і прописаний у Женевських конвенціях 1949 року¹, що були доповнені Додатковим протоколом (Протокол I), який стосувався захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року² та іншими міжнародними документами.

Росія належить до держав учасниць Женевських конвенцій, утім її збройні сили з перших днів, розв'язаної 24 лютого 2022 року війни проти України, зухвало порушують норми міжнародного гуманітарного права. Збройна агресія окупантів супроводжується масованими обстрілами та бомбардуваннями об'єктів військової та цивільної інфраструктури, масово вчиняються умисні вбивства, згвалтування, розбої, грабежі та мародерства, здійснюється незаконна депортація людей, арешти та переміщення цивільних осіб в депресивні регіони Росії. Під час документування протиправних дій виявляються жахливі факти

¹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифіковано Україною 3 липня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

² Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

жорстокого катування цивільного населення, в тому числі літніх людей, жінок та дітей. Органи правопорядку розслідують декілька десятків тисяч воєнних злочинів і злочинів агресії, тисячі вбивств і поранень цивільного населення, велику кількість руйнувань об'єктів цивільної інфраструктури. Водночас на окупованих місцевостях і районах активних бойових дій продовжується вчинення російськими солдатами кримінальних правопорушень, які стануть предметом судового розгляду згодом – після звільнення цих територій³.

Для правоохоронних органів України постає завдання провести належне і неупереджене розслідування всіх фактів злочинної агресії та використання Росією заборонених засобів і методів ведення війни як на національному, так і міжнародному рівнях.

Розслідування кримінальних правопорушень пов'язане із збиранням належних, допустимих та достовірних доказів. Основним способом їх збирання є проведення слідчих (розшукових) дій, однією з найбільш важливих з них є огляд. Таким чином, слідчий огляд будівель і споруд, що зазнали пошкоджень і руйнувань в результаті артилерійських обстрілів та бомбардувань є невід'ємною складовою кримінальних проваджень щодо розслідування воєнних злочинів.

Незважаючи на наявність наукових праць, присвячених порушенню норм міжнародного гуманітарного права під час війн та воєнних конфліктів, дослідженню різних аспектів розслідування воєнних злочинів, поза увагою науковців залишились організаційно-тактичні особливості підготовки та проведення слідчих оглядів будівель і споруд, які зазнали пошкоджень та руйнувань від артилерійських обстрілів та бомбардувань. Таким чином, наукові положення і практичні рекомендації, запропоновані нами, можуть бути використані у слідчій та судовій практиці, у науковій діяльності та освітньому процесі при підготовці студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти.

1. Методологічний підхід до проведення огляду будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, під час розслідування воєнних злочинів

Для забезпечення правильної методології проведення огляду будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, під час розслідування воєнних злочинів, слід розглянути відповідну термінологію, поняття, принципи і методи, що сприятиме формуванню

³ Kaluzhna O., Shunevych K. Liability Mechanisms for War Crimes Committed as a Result of Russia's Invasion of Ukraine in February 2022: Types, Chronicle of the First Steps, and Problems. *Access to Justice in Eastern Europe*. 3 (15). 2022. P. 181.

уніфікованого підходу до пошуково-пізнавального процесу уповноважених на розслідування суб'єктів.

У чинному законодавстві України поняття «воєнний злочин» відсутнє, проте його використовують для позначення кримінальних правопорушень, які вчиняють військовослужбовці країни-агресора. Статті, які описують склад кримінальних правопорушень, містяться у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Кримінального кодексу⁴. В умовах розпочатої війни Росії проти України, правоохоронними органами нашої держави найчастіше порушуються кримінальні провадження за ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Кримінального кодексу (КК) України.

Статтею 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, до методів або засобів ведення воєнних дій, заборонених міжнародним правом, віднесено: застосування зброї, снарядів, речовин й методів ведення воєнних дій, здатних завдати надмірних пошкоджень або надмірних страждань; які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу⁵. До таких засобів, наприклад, можна віднести зброю невибіркової дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, снаряди, крилаті ракети та інші види забороненого озброєння.

Сучасні збройні конфлікти відбуваються із застосуванням систем озброєнь, які призначаються для ведення бойових дій на відкритій місцевості. Як правило, коли така зброя застосовується проти військових цілей (об'єктів), розташованих у населених пунктах, її дія часто носить невибірковий характер і призводить до негативних (руйнівних) наслідків для цивільного населення.

Поняття «артилерійський обстріл» та «бомбардування» пов'язані із засобами ведення війни. *Артилерійський обстріл* означає один із видів вогневого ураження, який здійснюється з різного артилерійського озброєння мінометів, ствольної артилерії, ракетних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів, а *бомбардування* – нанесення ракетно-бомбових ударів військово-повітряними силами або морським флотом, із застосуванням авіації.

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Від початку збройної агресії Росії зафіксовано безліч фактів застосування ворогом засобів і методів ведення війни, заборонених міжнародним гуманітарним правом. Так, більшість регіонів сходу України, в яких відбуваються активні бойові дії, регулярно зазнають обстрілів з використанням зенітно-ракетних комплексів типу С-300, бомбардувань за допомогою баражуючих боєприпасів, до яких відносять дрони-камікадзе типу «Shahed», запалювальних боєприпасів типу «9М22С», випущених з реактивних систем залпового вогню. Авіація і корабельна артилерія противника активно застосовує крилаті ракети типу «Калібр», «Іскандер», «Кинджал» та інші їх різновиди для нанесення вогневих ударів не тільки по військовим об'єктам, але й житловим кварталам багатьох міст і населених пунктів України, чим завдає значних втрат енергетичній системі держави та мирному населенню. Зафіксовані чисельні випадки використання окупантами уламково-фугасно-запалювальних авіабомб типу «ОФЗАБ-500», які через свою потужність і часто некерованість є засобами невибіркової дії, що заподіюють зайвих ушкоджень і страждань цивільному населенню та серйозну шкоду природному середовищу⁶.

Ці дії утворюють способи вчинення воєнних злочинів. Зокрема, *об'єктивну сторону* злочину, передбаченого ст. 438 КК України, складають: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій⁷.

Більшість об'єктів воєнних злочинів є складними, тобто поряд з основним безпосереднім об'єктом існують факультативні. На думку М. І. Мельника і М. І. Хавронюка *«безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, є встановлений відповідними міжнародними актами порядок ведення*

⁶ Короткий Т., Заворотько І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. URL: <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovuyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/>

⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>

війни. Його додатковими обов'язковими об'єктами є життя і здоров'я особи, власність»⁸.

Предметом кримінального правопорушення є речі і об'єкти матеріального середовища (матеріальні цінності), впливаючи на які, завдається шкода охоронюваним законом суспільним відносинам. До таких матеріальних об'єктів відносяться й будівлі і споруди, що зазнали артилерійських обстрілів і бомбардувань.

Поняття «будівля» і «споруда» мають спільні ознаки, але відрізняються між собою.

Будівлі – це будівельні системи, що стоять на несучих чи захисних конструкціях та утворюють наземний замкнений об'єкт, який призначений для проживання чи перебування людей залежно від функціонального призначення, а також для виконання виробничих процесів. Спорудою називають інженерно-будівельний об'єкт для забезпечення технічних функцій (колодязі, трубопроводи, мережі каналізації, теплопостачання, електропостачання, газифікації, під'їзні шляхи тощо). Л. Рабчинська робить висновок, що «будівля призначена для постійного знаходження в ній людей з метою проживання чи роботи, споруда ж слугує виключно технічним цілям, а люди в ній знаходяться тимчасово»⁹. Погоджуючись, з такими визначеннями, вважаємо, що спільним для будівель і споруд є їх штучне створення і розташування на земельній ділянці або під нею, а відмінність – у цільовому призначенні та їх конструктивних особливостях.

Земельні ділянки на яких розташовуються будівлі і споруди можуть знаходитись у населених пунктах та за їх межами, у лісових зонах, лісосмугах, полях, полосах відводів доріг та іншій місцевості. З огляду на загальні визначення, до будівель можна віднести: житлові будинки, адміністративні будинки державних установ, лікарні, дитячі та навчальні заклади, залізничні вокзали, будинки аеропортів, автостанцій, річкових та морських портів, корпуси заводів і фабрик, виробничих та сільськогосподарських підприємств, автозаправні станції та ін. До споруд: атомні, теплові та гідроелектростанції, склади матеріальних цінностей та сировини, нафтові і газові сховища, трубопроводи, елеватори та зерносховища, бурові установки, автомобільні дороги, залізничні колії, злітно-посадочні смуги, мости, шляхопроводи, тунелі,

⁸ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. С. 1216.

⁹ Рабчинська Л. Будівлі і споруди, що використовуються у сфері господарювання: поняття та основні ознаки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2010. Вип. 82. С. 102.

дамби, греблі, вежі, мережі тепло– та електропостачання, газифікації, каналізації, колодязі, бомбосховища, пам'ятники, спортивні, культурно-масові та інші архітектурні споруди тощо.

Розслідування воєнних злочинів, під час яких відбувається руйнування і пошкодження будівель і споруд внаслідок артилерійських обстрілів та бомбардувань, супроводжується певними складнощами. Вони пов'язані з потужною інтенсивністю бойових дій і відповідними загрозами для слідчих під час виконання професійних обов'язків, недостатністю досвіду розслідування цих правопорушень, браком належних технічних засобів. Водночас потрібно якісно і швидко провести огляд місця воєнного злочину – місця руйнування будівель і споруд внаслідок артилерійського обстрілу або бомбардування, вже на початковому етапі досудового розслідування¹⁰.

Відповідно до ст. 237 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України існують такі види огляду: місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних. Огляд трупа регламентовано ст. 238 КПК України, а огляд тіла живої особи (освідування) – ст. 241 КПК України. Огляд місця події є різновидом огляду. Саме поняття «подія» означає систему процесів та явищ, які пов'язані із зміною обстановки на місцевості. Термін «місце події» стосується як місця приготування до кримінального правопорушення, місця його вчинення, місця приховування злочину, а також місця, де виявили сліди, предмети і знаряддя суспільно небезпечного діяння.

Під час огляду слідчий безпосередньо сприймає обстановку місця події, виявляє і аналізує джерела доказової інформації – сліди кримінального правопорушення. Він особисто досліджує ознаки та властивості слідів, які зазначаються у протоколі огляду місця події.

Правовою підставою проведення огляду місця події є положення ч. 3 ст. 214 і ст. 237 КПК України. Ця слідча (розшукова) дія повинна проводитись із дотриманням певних принципів, серед яких: принципи єдиного керівництва, чіткої організації, планомірності і цілеспрямованості, застосування спеціальних знань, техніко-криміналістичних й інших засобів збирання доказової інформації, використання можливостей оперативно-розшукових підрозділів,

¹⁰ Степанюк Р. Л. Деякі питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 368-369. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7339681>

взаємодії з іншими правоохоронними, державними органами (територіальними військовими адміністраціями) та громадськістю¹¹.

До мети огляду відноситься виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України)¹². Основними завданнями огляду будівель і споруд, що зазнали пошкоджень та руйнувань у результаті артилерійських обстрілів та бомбардувань, є встановлення: часу, місця, визначення території ураження; засобів і методів, які застосовувалися ворогом; кількості потерпілих, їх характеристики (вік, стать, рід занять тощо); свідків та очевидців; механізму злочинної події. З цією метою здійснюється: вивчення та фіксація матеріальної обстановки місця події; фіксація, вилучення, дослідження й оцінка слідів кримінального правопорушення; відновлення картини злочинної події; виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення; отримання доказових даних та орієнтуючих відомостей з метою побудови версій щодо кримінального правопорушення, осіб, причетних до нього; планування подальших процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів для встановлення і розшуку виконавців злочину, осіб, які надавали злочинні накази, а також осіб, що сприяли передачі орієнтуючої інформації противнику та ін.

Огляд місця події проводиться невідкладно, відразу після вчинення кримінального правопорушення. З цього питання, під час проведення дослідження нами було здійснено соціологічне опитування 120 працівників слідчих підрозділів Головних управлінь Національної поліції України в Київській і Тернопільській областях. У результаті проведеного анкетування 93,0 % опитаних вважають, що найбільше доказової інформації під час розслідування кримінального правопорушення передбаченого ст. 438 КК України, пов'язаного з артилерійськими обстрілами і бомбардуваннями будівель та споруд, може бути отримано в ході проведення огляду місця події, що підтверджує тези про слідчий огляд як важливу процесуальну дію початкового етапу розслідування.

¹¹ Криміналістика: підручник: в 2-х т. / [А. Ф. Волобуєв та ін.]. Харків: ХНУВС, 2018. Т. 1. С. 276.

¹² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>

2. Особливості огляду будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, під час розслідування воєнних злочинів

Однією з основних особливостей проведення слідчого огляду будівель та споруд, що зазнали пошкоджень та руйнувань, є існуюча небезпека перебування його учасників в зоні проведення слідчої (розшукової) дії, оскільки залишається значний ризик подальшого руйнування будівельних конструкцій, можливої наявності на місці огляду вибухонебезпечних предметів, радіоактивних, хімічних речовин та їх залишків. Наприклад, М. Коваль і І. Коваль зазначають, що при виявленні вибухового пристрою основний принцип дій правоохоронців такий: щоб ризик ушкодження людей був мінімальним. Насамперед, знешкоджують пристрій з вибухівкою, якщо це неможливо – тоді його ліквідовують. Цю роботу проводять лише спеціалісти-вибухотехніки¹³.

Тому до початку проведення огляду, рятувальні служби повинні спрямувати зусилля на ліквідацію наслідків події: надати екстрену медичну та психологічну допомогу постраждалим, здійснити евакуацію людей, вжити заходи щодо гасіння пожеж, провести розбір завалів, пошук тіл загиблих та поранених. Під час ліквідації наслідків події, не виключаються можливі вибухи вторинних вибухових пристроїв, вибухонебезпечних фрагментів, що залишились після вибуху боєприпасу, природного газу, паливно-мастильних матеріалів, враження електричним струмом, а в разі знаходження об'єкта в зоні активних бойових дій, залишається ризик завдання агресором повторних артилерійських обстрілів і бомбардувань. Такі обставини суттєво ускладнюють як процес ліквідації наслідків події, так і проведення огляду місця події. З цією метою фахівці з пошуку і знешкодження вибухових пристроїв та речовин перевіряють об'єкт на існування похідних (вторинних) вибухових пристроїв, фрагментів, що не вибухнули після основного вибуху, та виявляють подібні чинники, які впливають на забезпечення безпеки учасників огляду¹⁴.

За період російської агресії, спеціалісти-вибухотехніки системи МВС України набули значного практичного досвіду з питань пошуку та знешкодження вибухових пристроїв та вибухових речовин як при огляді

¹³ Коваль М., Коваль І. Типові слідчі ситуації при розслідуванні терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 2 (30), 2021. С. 186.

¹⁴ Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / [Прохоров-Лукін Г.В., Пашенко В.І., Биков В.І. та ін.]. Київ: ТОВ «Еліт Принт», 2011. С. 26.

місцевості, так і під час огляду будівель та споруд. Для виконання цієї важливої роботи велике значення має міжнародний досвід, надання матеріально-технічної, методичної та практичної допомоги з боку зарубіжних партнерів, яка полягає у постачанні сучасного обладнання для пошуку та знешкодження вибухових пристроїв та речовин, засобів особистої безпеки та проведення навчання щодо їх застосування.

Протягом повномасштабного військового вторгнення окупантів на територію нашої держави Сполучені штати Америки, країни Європейського союзу активно надають різноманітну допомогу Україні і продовжують нарощувати постачання сучасного озброєння, боєприпасів та різноманітного спеціального обладнання. Так, в грудні 2022 року Великобританія у порядку надання допомоги передала Україні значну кількість металопилок VALLON і спеціальних комплектів для розмінування територій, цивільних будинків, споруд та об'єктів критичної інфраструктури¹⁵. Обладнання для боротьби з вибуховими боєприпасами є одним із найновіших у широкому спектрі обладнанням, яке Британія передала Україні для підтримки боротьби з незаконним вторгненням Росії¹⁶.

На сьогодні існує багато інших розробок технічних засобів, які успішно застосовуються в різних «гарячих» точках світу і передаються сьогодні збройним силам України в якості військової допомоги. Однією з таких розробок є безпілотний літальний апарат (БпЛА) SpectroDrone ізраїльської компанії Laser Detect Systems (LDS)¹⁷, який обладнаний спеціальними детекторами для пошуку вибухових пристроїв і вибухових речовин із безпечної відстані. У цьому БпЛА передбачено використання лазерної системи виявлення вибухонебезпечних предметів та речовин у вигляді газів, рідин та порошків. За своїми тактико-технічними характеристиками SpectroDrone може виконувати відповідні завдання, маючи оперативний радіус дії близько 3 кілометрів¹⁸. Цей апарат цілком доцільно застосовувати для здійснення пошукових робіт під час проведення слідчих оглядів будівель та споруд, що зазнали

¹⁵ UK military support for Ukraine continues with delivery of counter explosive ordnance equipment. Press release 30 December 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-military-support-for-ukraine-continues-with-delivery-of-counter-explosive-ordnance-equipment>

¹⁶ Британія передала Україні обладнання для розмінування. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3643535-britania-peredala-ukraini-obladnanna-dla-rozminuvanna.html>

¹⁷ Eshel T. World's First Explosive Detection Drone Unveiled at Israel's HLS & Cyber Event. URL: https://defense-update.com/20161115_spectrodrone.html

¹⁸ Мовчан А. В., Мовчан М. А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 107.

артилерійських обстрілів та бомбардувань. Моделі навігаційного обладнання, такі як Airborne radar, Surveillance radar, Tracking radar, Weapon control radar та ін.,¹⁹ також можуть використовуватися для виконання аналогічних функцій.

Відповідно, після закінчення рятувальних робіт слідчий приймає рішення про огляд будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів або бомбардувань, і безпосередньо приступає до його проведення.

На підготовчому етапі важливим є отримання інформації про об'єкт огляду, його цільове призначення, вжиття заходів щодо запобігання або послаблення шкідливих наслідків події. Також визначаються конкретні цілі та завдання огляду, забезпечується охорона місця події, вносяться пропозиції щодо складу слідчо-оперативної групи і спеціалістів, яких доцільно залучити до огляду, перевіряється готовність технічних засобів, надається розпорядження працівникам поліції щодо виявлення очевидців обстрілу, інших свідків, що можуть надати необхідну інформацію про обставини події.

З метою забезпечення завдань проведення слідчих оглядів, потрібне розгортання спеціальної логістичної системи, яка б забезпечила постачання та розподіл ресурсів для належного проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування воєнних злочинів. Зокрема, до спеціальної логістичної системи постачання та розподілу ресурсів із забезпечення завдань проведення слідчих оглядів можна віднести:

– залучення персоналу до складу слідчо-оперативних груп з числа слідчих, спеціалістів різного профілю, медиків, оперативних працівників, осіб, які будуть охороняти місце події, здійснювати перевезення, розміщення, харчування тощо;

– підготовку спеціалізованого транспорту для переміщення слідчо-оперативних груп до місця події, перевезення техніко-криміналістичних засобів та техніки, транспортування вилучених речових доказів, в тому числі вибухових пристроїв, речовин та їх уламків, пересувних криміналістичних лабораторій для проведення попередніх досліджень у «польових умовах», мобільних ДНК-лабораторій, землерийної та вантажної техніки, мобільних рефрижераторів для переміщення тіл загиблих до моргу, забезпечення їх пальним;

– підготовку техніко-криміналістичних засобів, призначених для фото, – відеозйомки, забезпечення аерозйомки за допомогою БПЛА на місці події, технічних засобів збирання інформації про вибухові пристрої, речовини, їх пакування тощо;

¹⁹ Borrión H., Amiri A., Delpéch D. Experimental assessment of the viability of using ground penetrating radar for metal wire-snare detection. *Crime Science*. 8(9). 2019. P. 5.

– спеціальних засобів індивідуального захисту (каска, бронезилетів, вибухозахисних костюмів), іншого спеціального одягу (захисних костюмів, рукавичок, взуття, респіраторів тощо), наметів для розгортання тимчасових пунктів збирання доказів, огорожувальних засобів та додаткових засобів освітлення тощо;

– підготовку інших засобів та обладнання (засобів зв'язку, геолокації, картографічних матеріалів, бланків процесуальних документів тощо).

Склад спеціалістів, яких доцільно залучити до слідчого огляду, визначається залежно від цільового призначення об'єкта, який піддався обстрілу, характеру пошкоджень та руйнувань, наявності інших, за джерелом свого походження, слідів кримінального правопорушення, існуючих на місці події. На думку окремих науковців, до участі в огляді доцільно залучати спеціалістів різних професій, але при цьому слід враховувати вимоги ст. 71 КПК України²⁰.

Стаття 237 КПК України містить можливі допоміжні дії спеціалістів під час огляду, до яких слід віднести їх обов'язок, за дорученням слідчого, прокурора, проводити вимірювання, фотографування, звуко- та відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, оглядати та вилучати речі і документи, що мають значення для кримінального провадження²¹.

Робочий етап огляду будівель і споруд, що зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, складається із статичної і динамічної стадій. На статичній стадії слідчий, застосовуючи метод спостереження, оцінює загальну обстановку на місці огляду, ступінь пошкоджень та руйнувань будівлі чи споруди, кількість потерпілих, визначає межі огляду, вирішує питання про вихідну точку початку огляду, спосіб та його послідовність, обирає позиції для проведення орієнтуючої та оглядової фотозйомки.

Спочатку, як правило, важко визначити межі місця події, оскільки пошкодження та руйнування, наприклад торгово-розважального центру, можуть сягати значних масштабів, охоплювати великі площі як самої будівлі, так і прилеглої території. У такому випадку місце події можна розділити на окремі ділянки, огляд яких проводитимуть різні слідчі групи, а координацію, дотримуючись принципу єдиного керівництва, буде здійснювати найбільш досвідчений слідчий. Так, огляд зруйнованих приміщень торгового центру може проводити одна слідчо-

²⁰ Теплицький Б. Б., Шрамко О. М., Юсупов В. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 35.

²¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>

оперативна група, а огляд навколишньої території (двір, стоянка, автомобілі, дитячий майданчик) – інша.

На місці події важливим є встановлення безпосереднього місця влучення і вибуху боєприпасу, його тип, вид, тактико-технічні характеристики, наявність та ступінь пошкоджень та руйнувань у навколишньому середовищі, ймовірне місце розташування вогневої позиції, звідки відбувся обстріл тощо²². У приміщеннях будівель і споруд, які зазнали пошкоджень та руйнувань, можуть бути виявлені різні матеріальні об'єкти, які мають доказове значення. До типової слідової картини вчинення злочину слід віднести: залишки вибухових пристроїв, їх деталі, різноманітні сліди дії вибуху, речі та одяг потерпілих зі слідами вибуху²³. Таким чином, серед слідів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, найбільш характерними є: частини та фрагменти (уламки) боєприпасів, їх вражаючі елементи; тіла загиблих та окремі фрагменти тіл з слідами дії вражаючих елементів; частини зруйнованих будівельних конструкцій – уламки бетону, цегли, скла, металевих та полімерних матеріалів; матеріальні цінності, залишки побутової, комп'ютерної техніки, меблів, посуду та іншого майна. На прилеглий території до будівель та споруд також може бути виявлена пошкоджена військова техніка, інше військове майно і їх окремі частини; транспортні засоби, залізничний транспорт, сільськогосподарська техніка, судноплавні засоби, літальні апарати та ін.

Сліди вибуху, виявлені на об'єктах матеріальної обстановки місця події, поділяються на:

- сліди уламкової дії від розльоту фрагментів та вражаючих елементів боєприпасу;
- сліди ударної хвилі;
- сліди дії високих температур (термічні) – оплавлення, обвуглення, деформації будівельних конструкцій та інших матеріальних об'єктів;
- сліди хімічного походження з ознаками дії відкритого полум'я – кіптява, залишки вибухових та хімічних речовин, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Крім цього, на місці вибуху, можуть бути виявлені *мікросліди*: текстильні волокна, частинки лакофарбового покриття; *сліди біологічного походження*: кров, виділення людини, волосся, епітелії шкіри.

²² Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 270.

²³ Курман О., Боднарук Т. Організаційно-тактичні особливості огляду місця вчинення терористичного акту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 1. С. 211.

Особливу групу складають *сліди трасологічного походження*: сліди людини (пальців рук, ніг, взуття); сліди транспортних засобів (протекторів шин, гусениць, окремих частин транспортних засобів та військової техніки); сліди інструментів та механізмів (розрізу, розрубів, розриву) тощо.

Вилучаються матеріальні об'єкти зі слідами уламкової, ударної та термічної дії, предмети з ознаками дії відкритого полум'я (кіптява), залишки хімічних речовин тощо. На цьому етапі огляду важливим є точна фіксація виявлених предметів в епіцентрі вибуху та їх докладний опис. Предмети, що підлягають вилученню, необхідно старанно упакувати у спеціальну герметичну тару та спеціальні пластикові сейф-пакеги²⁴.

У ході огляду спеціалістами можуть вирішуватись окремі ситуаційні завдання щодо встановлення напрямку і траєкторії польоту боєприпасу, розльоту його уламків, розповсюдження ударної і термічної хвилі, в тому числі питання щодо попереднього розрахунку потужності заряду боєприпасу, що вибухнув. За існуючою методикою розрахунку, потрібно фіксувати не тільки товщину зруйнованих стін об'єкта, а й ступінь і характер наявних пошкоджень на найбільш віддалених від нього будівлях чи спорудах. Це забезпечує, з певним ступенем ймовірності, умовивід про тип і вид застосованого боєприпасу, дозволяє зробити припущення щодо маси його заряду (в тротиловому еквіваленті), встановити напрямок, з якого був здійснений обстріл. Зрештою, встановлені фактичні дані на місці події в подальшому будуть внесені до постанови (ухвали) про призначення судових експертиз як вихідні дані. За такими даними, судовими експертами при проведенні балістичних експертиз можуть вирішуватись ситуаційні завдання, основним змістом яких, є визначення можливості надати обґрунтований висновок щодо ймовірного місця і напрямку, з якого були здійснені обстріли²⁵.

Незважаючи на пошкодження та руйнації, на поверхнях матеріальних об'єктів можуть бути виявлені також залишки вибухової речовини, сліди рук, взуття, кров, волосся, та ін. Під час пошуку таких слідів, необхідно враховувати, що нерідко вони можуть приховуватись під фрагментами будівельних конструкцій, прошарком ґрунту, пилу та кіптяви. При виявленні таких слідів, їх вилучення потрібно проводити вкрай обережно, щоб зберегти ідентифікаційні ознаки цих об'єктів. Перед вилученням предметів із слідами вибуху, слід переконатися у відсутності на їх поверхнях вказаних слідів, а за їх наявності –

²⁴ Криміналістика. Академічний курс: підручник / [Варфоломєєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2011. С. 158.

²⁵ Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 269.

зафіксувати і вилучити із застосуванням відповідних технічних засобів та криміналістичних методів²⁶.

На заключному етапі огляду виявлені матеріальні об'єкти, за допомогою спеціалістів, належним чином упаковуються і вилучаються. Об'єкти, що мають доказове значення, але з тих чи інших причин їх вилучити неможливо або недоцільно (наприклад, через їх громіздкість), залишаються під охороною, з них відбираються зразки.

На завершення огляду складається протокол та додатки до нього. Як додатки можуть виготовлятися копії предметів, вилучатись їх зразки, допускаються й письмові пояснення спеціалістів (відповідно до ст. 71, 105 КПК України), аудіо-, відеозаписи, фото- та ілюстративні таблиці, різноманітні зліпки, схеми тощо. Ці документи і предмети додатково роз'яснюють зміст протоколу огляду місця події, у них може знаходити відображення хід з'ясування заяв і повідомлень учасників слідчої (розшукової) дії.

ВИСНОВКИ

Таким чином, фактичні дані отримані за результатами слідчих оглядів будівель і споруд, що зазнали пошкоджень та руйнувань в результаті артилерійських обстрілів та бомбардувань, визначають подальший хід досудового розслідування, дозволяють висунути об'єктивні та найбільш достовірні версії щодо механізму вчиненого кримінального правопорушення та його суб'єктів, забезпечити належне планування слідчих (розшукових) дій, з метою збирання і перевірки інших доказів та встановлення злочинців.

Слідчий огляд будівель і споруд, що зазнали пошкоджень і руйнувань в результаті артилерійських обстрілів та бомбардувань, є складним пошуково-пізнавальним процесом, пов'язаним із належною організацією його підготовки, обранням необхідних тактичних прийомів, вмільм використанням технічних засобів, спеціальних знань, чіткою взаємодією з іншими правоохоронними, державними органами, підрозділами Збройних сил України та громадськістю.

Найбільш характерними особливостями підготовки та проведення слідчого огляду будівель і споруд, які зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, є: вжиття запобіжних заходів, що спрямовані на усунення можливих ризиків проведення огляду, підбір спеціалістів залежно від цільового призначення об'єкта, характеру пошкоджень та руйнувань, наявності слідів кримінального правопорушення, виявлених на місці події.

Для ефективного проведення слідчих оглядів пошкоджених та зруйнованих будівель і споруд, пропонується більш широке

²⁶ Криміналістика. Академічний курс: підручник / [Варфоломесва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2011. С. 159.

застосування сучасної криміналістичної техніки, інших сучасних технічних засобів виявлення фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення, зокрема малих безпілотних літальних апаратів, оснащених технічними засобами фото– та відеофіксації.

АНОТАЦІЯ

Актуальність дослідження обумовлена сучасними вимогами правозастосовної практики судових і правоохоронних органів щодо належного документування воєнних злочинів російської федерації на території України, зокрема пов'язаних з пошкодженням, руйнуванням або повним знищенням будівель і споруд внаслідок артилерійських обстрілів та бомбардувань збройними силами країни-агресорки.

Метою роботи є підготовка основних положень і практичних рекомендацій з проведення слідчого огляду будівель і споруд, що зазнали артилерійських обстрілів та бомбардувань, визначення його специфічних особливостей під час розслідування воєнних злочинів.

Наведено класифікацію будівель і споруд, визначено їх спільні та відмінні ознаки.

Окреслено організаційно-тактичні заходи з підготовки та проведення слідчого огляду. Надано обґрунтовані рекомендації щодо підбору до цієї слідчої (розшукової) дії різних спеціалістів, зазначено низку сучасних технічних прийомів і методів збирання доказової інформації на місці події.

Особливостями підготовки та проведення слідчого огляду визначено: вжиття запобіжних заходів, що спрямовані на усунення можливих ризиків, спричинених артилерійськими обстрілами та бомбардуваннями, для членів слідчо-оперативних груп під час огляду; підбір і залучення спеціалістів залежно від цільового призначення об'єкта, характеру пошкоджень та руйнувань, наявності характерних слідів злочину.

Зроблено висновок, що для ефективного проведення слідчих оглядів пошкоджених та зруйнованих будівель і споруд внаслідок артилерійських обстрілів та бомбардувань, слід застосовувати криміналістичну техніку з пошуку та знешкодження вибухових пристроїв та речовин; безпілотні літальні апарати, оснащені засобами фото– та відеофіксації та інші сучасні техніко-криміналістичні засоби.

Література

1. Borrion H., Amiri A., Delpech D. Experimental assessment of the viability of using ground penetrating radar for metal wire-snare detection. *Crime Science*. 8 (9). 2019. P. 2-10. DOI: 10.1186/s40163-019-0105-0

2. Eshel T. World's First Explosive Detection Drone Unveiled at Israel's HLS & Cyber Event. URL: https://defense-update.com/20161115_spectrodrone.html

3. Kaluzhna O., Shunevych K. Liability Mechanisms for War Crimes Committed as a Result of Russia's Invasion of Ukraine in February 2022: Types, Chronicle of the First Steps, and Problems. *Access to Justice in Eastern Europe*. 3 (15). 2022. P. 178-193. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000324

4. UK military support for Ukraine continues with delivery of counter explosive ordnance equipment. Press release 30 December 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-military-support-for-ukraine-continues-with-delivery-of-counter-explosive-ordnance-equipment>

5. Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 264-280.

6. Британія передала Україні обладнання для розмінування. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3643535-britania-peredala-ukraini-obladnanna-dla-rozminuvanna.html>

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

8. Коваль М., Коваль І. Типові слідчі ситуації при розслідуванні терористичних актів із використанням вибухових пристроїв. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». № 2 (30), 2021. С. 184–192. DOI <http://doi.org/10.23939/law2021.30.184>

9. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифіковано Україною 3 липня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

10. Короткий Т., Заворотько І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. URL: <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vukorystovuyue-u-vijni-proty-ukrayiny/>

11. Криміналістика. Академічний курс: підручник / [Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

12. Криміналістика: підручник: в 2-х т. / [А. Ф. Волобуєв та ін.]. Харків: ХНУВС, 2018. Т. 1. 384 с.

13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top>

14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1191>

15. Курман О., Боднарук Т. Організаційно-тактичні особливості огляду місця вчинення терористичного акту. *Підприємництво*,

господарство і право. 2020. Вип. 1. С. 210–214. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.38>

16. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / [Прохоров-Лукін Г.В., Пашенко В.І., Биков В.І. та ін.]. Київ: ТОВ «Еліт Прінт», 2011. 216 с.

17. Мовчан А. В., Мовчан М. А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 104-110. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-3-104-110

18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. 11-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

19. Рабчинська Л. Будівлі і споруди, що використовуються у сфері господарювання: поняття та основні ознаки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2010. Вип. 82. С. 102-104.

20. Степанюк Р. Л. Деякі питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 368–371. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7339681>

21. Теплицький Б. Б., Шрамко О. М., Юсупов В. В. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.

Information about the authors:

Pilyukov Yurii Oleksandrovych,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Criminal Law and Procedure,

West Ukrainian National University

11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine

Yusupov Volodymyr Vasyliovych,

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Professor at the Department of Forensic Support and Courts

Examination, National Academy of Internal Affairs

1, Solomyanska Square, Kyiv, 03035, Ukraine

Banakh Serhii Volodymyrovych,

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at Department of Criminal Law and Procedure,

Dean of the Faculty of Law,

West Ukrainian National University

11, Lvivska St., Ternopil, 46009, Ukraine